

УДК 37.013.3:615.85

*Тетяна Мірошніченко,
м. Полтава*

ПЕДАГОГИ-ГУМАНІСТИ ПРО СТВОРЕННЯ ЕСТЕТОТЕРАПЕВТИЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено ретроспективний аналіз провідних ідей зарубіжних та вітчизняних педагогів щодо створення психологічно комфортного освітнього середовища засобами естетотерапії. Виявлено та обґрунтовано психолого-педагогічний та терапевтичний потенціал засобів естетотерапевтичного впливу на індивідуально-творчий розвиток особистості у спадщині педагогів-гуманістів минулого.

Ключові слова: естетотерапія, засоби естетотерапії, психологічно комфортне освітнє середовище, особистісно орієнтована педагогіка.

На сучасному етапі розвитку техногенного постіндустріального суспільства, яке характеризується надзвичайною рухливістю та змінністю, актуалізується проблема формування

цілісної, унікальної творчої особистості, створення психологічно комфортних умов для самоактуалізації та самореалізації дитячої індивідуальності в умовах навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах добра, любові та віри у величезний потенціал кожного вихованця.

У Державній національній програмі «Освіта: Україна XXI століття» зазначається, що вагомим елементом оновлення завдань та змісту освіти на сучасному етапі національного духовного відродження в Україні є впровадження в навчальний процес найсучасніших технологій, що забезпечуватимуть організацію особистісно орієнтованого педагогічного простору, у якому відбуватиметься оптимальний розвиток кожного учня загальноосвітньої та вищої школи [2]. Серед численних засобів навчання й виховання молодого покоління чільне місце належить *естетотерапії* – інноваційній особистісно орієнтованій технології, основною метою якої є активізація емоційно-чуттєвої сфери суб'єктів педагогічної діяльності, створення психологічно комфортних умов освітнього середовища, з'ясування основних характеристик і засобів досягнення емоційно-благополучного, позитивно-оптимістичного стану дитини в перебігу навчально-виховного процесу [10].

Проблема щастя, цінності та сенсу життя, людської гідності, унікальності й неповторності особистісного життя цікавила видатних зарубіжних і вітчизняних філософів і педагогів різних часів (Аристотель, Я. Коменський, Конфуцій, Сократ, Платон, Й. Песталоцці та ін.). Необхідність гуманістичної спрямованості освітнього простору, забезпечення особливого естетичного навчального середовища обґрунтовують сучасні науковці, які намагаються об'єднати зусилля психологів і педагогів у вирішенні проблем сучасної особистості за допомогою різноманітних терапевтичних засобів впливу (Л. Амєтова, І. Вачков, Т. Грабенко, Т. Зинкевич-Євстигнеєва, Л. Лебедева, В. Петрушин, О. Сорока, О. Тапітіна, І. Шишова та ін.).

Метою статті є виокремлення естетотерапевтичного контексту щодо створення особливого освітнього середовища для індивідуально-творчого розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу в поглядах вітчизняних і зарубіжних педагогів-гуманістів минулого.

Вагоме значення для розвитку естетотерапевтичної концепції мали провідні ідеї видатного чеського педагога Я. Коменського. У своїй праці «Велика дидактика» він формулює основне правило педагогічного процесу, яке ґрунтується на естетотерапевтичній ідеї гармонізації взаємин між педагогом і вихованцем: навчання має бути доступним, легким і приємним як для тих, хто вчиться, так і для тих, хто навчає [3]. Педагог наголошував на тому, що оволодіння навчальним матеріалом повинно супроводжуватися почуттями радості й задоволення. До засобів психолого-педагогічного впливу на учнів, які доцільно використовувати в навчально-виховному процесі, Я. Коменський відносить:

- особистий приклад дорослого. Позитивні приклади батьків, педагогів, товаришів мають «освітлювати попереду шлях»;

- розподіл праці та відпочинку: «Правильна організація шкіл у значній мірі буде залежати від правильного розподілу праці і спокою, або занять, дозвілля і відпочинку» [3, с. 112];

- гармонізоване оточуюче середовище;

- «точний порядок у всьому», що означає закономірну залежність одних частин і явищ від інших: «Мистецтво навчання не потребує нічого іншого, крім умілого розподілу часу, предметів і методу» [3, с. 105];

- рухливі вправи та ігри (біг, стрибання, гра в м'яч), прогулянки, театральні вистави – все це сприяє розвитку краси людського тіла, кращому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку творчих здібностей дітей.

Розвиваючи ідеї гуманізму та природовідповідності в навчанні й вихованні, видатний швейцарський педагог Й. Песталоцці наголошував на необхідності розвитку в кожній дитині всіх її сил, здібностей, розкриття її резервних можливостей. У педагогічній концепції педагога-гуманіста простежується естетотерапевтична складова процесу формування людської особистості. Так, Й. Песталоцці вважав, що «навчання людини є не що інше, як мистецтво сприяти прагненню природи до свого власного розвитку, і це мистецтво значною мірою ґрунтується на пропорційності й гармонії вражень, які мають бути сприйняті дитиною з певним рівнем розвитку її сил» [11, с. 53-54].

Важливу основу естетотерапевтичної складової процесу виховання гармонійно розвиненої особистості сформував англійський філософ Дж. Локк [4]. У фундаментальній праці «Думки про виховання» педагог сформулював естетотерапевтичну за своєю провідною ознакою ідею гармонізації людської особистості: «Здоровий дух у здоровому тілі – ось короткий, але повний опис щасливого стану на цьому світі» [11, с. 25]. У педагогічних поглядах Дж. Локка простежується природотерапевтична ідея зміцнення фізичного, психоемоційного здоров'я дитини такими природними засобами, як вода, свіже повітря, сонце: «Дамо природі змогу сформувати тіло так, як вона вважає за краще» [11, с. 27].

Важливий внесок у розробку ідеї впровадження естетотерапевтичних засобів впливу належить французькому філософу, письменнику, педагогу-просвітителю Ж.-Ж. Руссо [4], який визначав три фактори впливу на формування особистості дитини: природа, люди та суспільство, кожен з яких виконує свої функції. Так, природа сприяє розвитку здібностей і почуттів; люди навчають, як ними користуватися, а суспільство збагачує досвід. Всі ці фактори тісно пов'язані між собою і в єдності забезпечують гармонійний розвиток особистості, що відповідає основній ідеї естетотерапевтичної концепції формування повноцінної людської особистості. Великий гуманіст висував естетотерапевтичну ідею про перебудову навчально-виховного процесу на оптимістичний, природний, активний процес, у якому дитина має можливість жити в радості, любові, сприймати всі барви навколишнього світу, духовно загалуватися та задовольняти свою жагу до пізнання.

Важливе значення для розвитку естетотерапевтичної концепції в освітньому просторі мали педагогічні ідеї австронімецького педагога, філософа, засновника духовно-наукового руху – антропософії – Р. Штайнера. Естетотерапевтичним фундаментом побудови освітньо-виховного процесу вальдорфської школи є реальне пізнання людини та учення про єдність людського тіла, душі та духу. У контексті нашого дослідження особливий інтерес становлять розроблені Р. Штайнером [1] підходи до людської особистості на зламних етапах розвитку. В періоди вікових криз мистецтво виховання має містити

«терапевтичний» аспект, спрямований на користь фізичного й психічного здоров'я.

Доцільно окреслити основні, естетотерапевтичні за своєю суттю, принципи діяльності вальдорфської школи:

- принцип вільного виховання й навчання, що полягає в необхідності вести дитину до самопізнання й самовизначення;

- принцип цілісності формування тілесної, душевної та духовної сторін особистості;

- принцип циклічності навчально-виховної діяльності, який полягає в урахуванні вікових особливостей циклів розвитку, у застосуванні методу епох у навчальному процесі тощо;

- принцип синтезу науки і мистецтва;

- принцип авторитету педагога, батьків, духовного ідеалу.

Серед найбільш потужних засобів впливу на емоційно-вольову сферу дитини в навчально-виховному процесі вальдорфської школи слід відзначити мистецтво, зокрема, художнє слово, драматизацію, малюнок, ритмічний рух.

Однією з провідних ідей організації навчально-виховного процесу у вальдорфських дитячих садках і школах є ідея евритмії – особливого мистецтва, яке відображає переживання, почуття, емоційний стан за допомогою музики, руху й слова. В евритмії Р. Штайнер бачив засіб для розкриття й розвитку психоемоційного стану дитини. Евритмію як мистецтво руху Р. Штайнер розглядав як невід'ємну частину педагогічного процесу, що здійснює терапевтичний вплив на розвиток у дитини, перш за все, волі, координації рухів, музичного слуху, образотворчих здібностей, фантазії.

Значний внесок у розвиток зарубіжної педагогіки гуманізму зробив видатний польський педагог Я. Корчак [5], який наголошував на доцільності використання різноманітних засобів профілактики дитячих нервово-психічних захворювань, розладів психоемоційної сфери. У працях Я. Корчака простежується ідея включення таких соціальних засобів впливу на особистість, як спілкування, сміх, казка з терапевтичною метою відповідно до поставлених завдань, конкретного випадку, вікових та індивідуальних особливостей дитини. Гуманіст-педагог наголошував: «Сердитий погляд вихователя, похвала, зауваження, жарт,

порада, поцілунок, казка як нагорода, словесне заохочення – ось лікувальні процедури, які треба призначити меншими або більшими дозами, частіше або рідше, залежно від даного випадку й особливостей організму» [5, с. 7]. Одним із основних завдань лікувальної педагогіки Я. Корчак уважав створення оптимальних умов для забезпечення фізичного, психічного, морального, естетичного розвитку знедоленої дитини, розвитку емоційно-чуттєвої сфери кожної особистості.

У контексті досліджуваної проблеми заслуговують на увагу педагогічні погляди представників *педагогічного напрямку дидактичної художності* Ф. Гансберга, Дж. Рескіна, Г. Шаррельмана та ін. Вони розглядали мистецтво як потужний засіб розкриття творчого потенціалу дитини і як засіб художнього виховання. Представники даного напрямку основну мету використання засобів дидактизованого мистецтва вбачали в широкому використанні його звільняючої та стимулювальної функцій у процесі творчої діяльності школярів. У 1883 році англійський письменник, історик і теоретик мистецтва Дж. Рескін організував Спілку зближення мистецтва зі школою. Митець надавав великого значення образотворчому мистецтву при вивченні навчального матеріалу. Він писав: «Чи ви будете малювати грецьку зброю, дзьоб шуліки чи левову лапу, ви одразу ж зрозумієте, що необхідні рухи руки примусять зосередити увагу на подробицях, які інакше залишилися б непоміченими, і без подальших зусиль закріплять їх у пам'яті» [7, с. 19].

Один із представників педагогічного напрямку дидактичної художності Г. Шаррельман порівнював мистецтво з «тираном, який не може задовольнитися одним захопленням голих шкільних стін, наочними посібниками та малюванням. Воно хоче і повинно проникнути в кожний предмет, воно хоче і повинно оволодіти кожною навчальною годиною» [6, с. 159]. На думку Г. Шаррельмана, «учителю-художнику» необхідно дотримуватися трьох вимог: 1) повної детальності, оскільки подробиці посилюють наочність; 2) належного мотивування всіх дій; 3) дитячого модернізування, яке вимагає забарвити навчальний матеріал місцевими барвами [6, с. 159-160].

Автор праці «Говорити і насолоджуватися творчістю» Ф. Гансберг наголошував на створенні в освітньо-виховному

процесі «емоційної атмосфери» з метою формування особистості через «творчий саморозвиток» [6, с. 160].

Естетотерапевтичні ідеї гармонізації життя дитини знаходимо в працях вітчизняних педагогів минулого. Видатний український педагог Я. Чепіга надавав важливої ролі розвитку емоційно-чуттєвої сфери особистості. За твердженням педагога, вчитель повинен орієнтуватися на розвиток позитивних емоцій школярів, щоб «не сльози і різка панували в школі, а радість, втіха і задоволення» [12, с. 23].

Питанням естетичного впливу різних засобів на розвиток особистості приділяла увагу С. Русова, яка вказувала на важливість створення такої атмосфери, «у якій могли б розвиватися усі здібності дитини, усі її добрі почуття й нахили, і щоб не мали змоги зростати злі й негарні» [8, с. 34]. Провідними естетотерапевтичними засобами впливу на особистість дитини педагог уважала природу в «усій її непереможній красі», мистецтво, соціальне середовище тощо.

За С. Русовою, праця є найкращим психолого-педагогічним засобом, за допомогою якого вільно виявляються всі творчі сили дитини. Характерними психологічними рисами дитячої праці, співзвучними з естетотерапевтичними, С. Русова визначає такі: 1) праця є активністю; 2) праця викликає в дитини бажання, інтерес, цікавість до чогось; 3) праця має завжди конкретне завдання, домагається реальних наслідків; 4) праця приємна і як самотійний розвиток м'язів, і як самою дитиною вигаданий засіб досягти бажаної мети; 5) праця повинна бути посилюючою для дитини, не потребувати значних зусиль; 6) допомогу слід надавати лише за потреби, враховуючи індивідуальність дитини, її настрій, зміст праці; 7) праця має бути різноманітною [11, с. 270]. Саме при дотриманні всіх вищеназваних вимог праця буде корисною і, головне, приносити дитині задоволення як від самого процесу, так і від її результату.

У педагогічних працях С. Русова обґрунтувала потужний вплив казки на формування й розвиток дитини. Педагог вказувала на її спорідненість із дитиною, оскільки «вони так одне з другим зрослися, що як би педагоги не намагалися вигонити казку з дитячої хати, вона таки там пануватиме, бо вона природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по

казках такі прості й зрозумілі, що дитина може щиро співчувати лихові й недолі, радіти перемозі та щастю казкових героїв» [8, с. 203].

Значний внесок у розвиток естетотерапевтичної ідеї гармонізації життя дитини зробив видатний український педагог В. Сухомлинський. В основі естетотерапевтичної складової формування особистості покладена ідея гармонізації та індивідуально-творчого розвитку особистості кожного учасника педагогічного процесу. Вихідним принципом діяльності Павлишської середньої школи, співзвучним із естетотерапевтичним, є любов і повага до дитини, тепле й чуйне ставлення до неї, розуміння її. Невипадково В. Сухомлинський писав: «Що найголовніше було в моєму житті? Без вагань відповім: любов до дітей» [9, с. 7].

Досить потужний терапевтичний потенціал, на думку В. Сухомлинського, має природа, яка «виховує в душі підлітка здатність відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ, порухи серця» [9, с. 585]. Він наголошував: «Я прагнув, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої у світі книги – книги природи» [9, с. 33].

Одним із засобів гармонійного розвитку особистості, формування її культури, на думку педагога, є музика. Її потужний естетотерапевтичний вплив на особистість пояснюється емоційною насиченістю: «Музика – це мова почуттів, переживань, найтонших відтінків настрою» [9, с. 382]. В. Сухомлинський вважав, що повноціннішим є сприймання музичного твору з використанням «природного фону», тобто музики природи. «Людина стала людиною, коли почула шелест листя і пісню коника, дзюрчання весняного струмка і дзвін срібних дзвіночків жайворонка в бездонному літньому небі, шелест сніжинок і завивання завірюхи за вікном, ласкавий плескіт хвилі й урочисту тишу ночі – почула і, затамувавши подих, слухала сотні і тисячі років чудову музику життя. Умій і ти слухати цю музику, умій милуватись красою» [9, с. 370].

Яскравим прикладом використання казкотерапевтичних технологій у педагогічній діяльності В. Сухомлинського свідчить «Кімната казки», основною метою якої було створення казкової

обстановки (атмосфери), «в якій діти почували себе в світі казкових образів» [9, с. 178]. Така атмосфера сприяла глибшому проникненню у країну казки, діти співпереживали разом із героями і були активними учасниками цього дійства. Педагог-гуманіст відводить особливе місце показу невичерпних можливостей казки для емоційного, розумового, морально-естетичного виховання учнів початкових класів.

Одним із засобів гармонійного розвитку особистості педагог вважав працю. Він наголошував на єдності праці й емоційно-естетичного виховання, що «досягається тим, що людина, пізнаючи світ працею, створює красу, утверджуючи цим у собі почуття краси праці, творчості, пізнання» [9, с. 569]. За В. Сухомлинським, праця виконує ряд функцій, схожих із естетотерапевтичними, а саме: збагачення інтелектуального життя, наповнення багатогранним змістом розумові, творчі інтереси, одухотворення моральної цілісності, звеличення естетичної краси особистості й колективу.

Викладене вище дозволяє стверджувати актуальність проблеми вивчення естетотерапевтичної ідеї гармонізації та розвитку творчого потенціалу особистості, значний інтерес видатних педагогів до широкого використання таких естетотерапевтичних засобів впливу на особистість дитини, як природа, гра, праця, казка, мистецтво тощо.

Отже, актуалізація вітчизняного та зарубіжного досвіду педагогів минулого щодо впровадження естетотерапевтичних засобів у навчально-виховний процес, а також творче використання методів і прийомів створення особливого естетичного середовища у професійній діяльності педагога сприятиме розвитку його морально-особистісних і професійних якостей, зростанню педагогічної майстерності та творчої активності.

Список використаної літератури

1. Вальдорфская педагогика Р. Штайнера. Педагогические технологии / [под. общ. ред. В. С. Кукушина]. – Ростов н/Д : Изд. Центр Март, 2002. – 320 с.
2. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих закладах III-IV рівнів акредитації : у 2 кн. / [укл. М. І. Панов, Ю. П. Битяк, Г. С. Гончарова та ін.; за ред. проф. М. І. Панова]. – Х. : Право, 2006. – 688 с.
3. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. Великая дидактика. – 656 с.

4. Коменский Я. А. Педагогическое наследие / Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий]. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с. – (Библиотека учителя).
5. Корчак Я. Як любити дітей / Я. Корчак. – К. : Рад. шк., 1976. – 159 с.
6. Пальчевський С. С. Педагогіка / С. С. Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
7. Рескин Дж. Лекции об искусстве / Дж. Рескин. – М. : Б. С. Г.-Пресс, 2006. – 319 с.
8. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори □: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 669 с.
10. Федій О. А. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії: теорія і практика: монографія / О. А. Федій. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2009. – 404 с.
11. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / [за заг. ред. З. Н. Борисової]. – К. : Вища шк., 2004. – 511 с.
12. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Методика навчання в трудовій школі першого концентру / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) – Х. : Україна, 1930. – 268 с.

Татьяна Мирошниченко

ПЕДАГОГИ-ГУМАНИСТЫ О СОЗДАНИИ ЭСТЕТОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

В статье осуществлен ретроспективный анализ основных идей зарубежных и отечественных педагогов по созданию психологически комфортной образовательной среды средствами эстетотерапии. Выявлено и обосновано психолого-педагогический и терапевтический потенциал средств эстетотерапевтического влияния на индивидуально-творческое развитие личности в наследии педагогов-гуманистов прошлого. Указано, что характерными чертами зарубежной педагогической мысли, которая представлена деятельностью Я. Коменского, Дж. Локка, И. Песталоцци, Ж.-Ж. Руссо, Р. Штайнера и других педагогов, является эстетизация, природосоответственность, гуманизм построения учебно-воспитательного процесса как приоритетных условий создания особой терапевтической среды. Проанализированы взгляды представителей педагогического направления дидактической художественности (Ф. Гансберга, Дж. Рескина, Г. Шаррельмана) на роль искусства в обеспечении эмоционально комфортной атмосферы и раскрытии творческого потенциала ребенка. Осуществлен анализ гуманистических идей отечественных педагогов (С. Русовой, В. Сухомлинского) относительно создания необходимых условий для гармоничного развития детской личности, использование в учебно-воспитательном процессе таких эстетотерапевтических средств воздействия, как природа, музыка, сказка, труд, игра.

Ключевые слова: эстетотерапия, средства эстетотерапии, психологически комфортная образовательная среда, личностно ориентированная педагогика.

Tetiana Miroshnichenko

**EDUCATORS-HUMANISTS ABOUT ESTABLISHMENT
OF ESTHETETHERAPEUTIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT:
RETROSPECTIVE ANALYSIS**

Retrospective analysis of the leading ideas of foreign and national educators according to the creating of psychologically comfortable educational environment by means of esthetotherapy was done in the article. Psychological and pedagogical and therapeutic potential means of esthetotherapy impact on individual creative development of personality in the heritage of educators-humanists. It is noted that the characteristic features of foreign educational thought represented be the activity of Ya. Comenius, J. Pestalozzi, Jh. Locke, J.-J. Rousseau, R. Steiner and others are esthetization, nature conformity, constructing humanism of educational process. There are priority conditions for creating of special therapeutic environment. The views of representatives of educational didactic artistic direction (J. Ruskin, G. Sharrelmana, F. Hansberha) about the role of art in providing of emotionally comfortable atmosphere and revealing of child's creative potential are analyzed.

Humanistic ideas of national educators (S. Rusova, V. Sukhomlynsky) according to the creating of necessary conditions for the harmonious development of the child's personality are analyzed, the usage in the educational process of such esthetotherapy means of effect as the nature, music, fairy tale, work, play etc is considered.

Keywords: *esthetotherapy, means of esthetotherapy, psychologically comfortable educational environment, personality oriented pedagogy.*

Одержано 22.11.2014 р.